

Ключови думи:

уязвими лица, уязвими групи,
уязвим субект, защита на
правата на човека, ЕСПЧ,
достъп до правосъдие

Keywords:

Vulnerable Persons, Vulnerable Groups, Vulnerable Subject, Human Rights Protection, ECtHR, Access to Justice

Deyana Marcheva

Legal Protection of Vulnerable Persons

In this article I discuss the issue how the law should define the vulnerable persons and whether the approach should be categorial or contextual. I argue that it is impossible in advance to make a list of all categories of vulnerable persons or groups in all possible legal contexts and for this reason the theory of vulnerable subject should not be ignored. The principles of rule of law, equality and human rights protection require for considering the specific situation of vulnerable persons in all administrative and court procedures so that they will benefit from more extensive and reinforced procedural protection of their rights. Such a procedural standard needs to be applied everywhere whether or not the legal framework provides for special statute of the persons from vulnerable groups, as in the Asylum and Refugees Act.

Assoc. Prof. Deyana Marcheva, Ph.D.

Member of the Law Department of NewBulgarian University, e-mail: dmarcheva@nbu.bg

Lecturer in Constitutional law, EU Administrative law and Medicine law.

Areas of specialization: Administrative law, EU law, Constitutional law.

Author of monographs, studies and articles in professional periodicals in Bulgaria and abroad.

<https://doi.org/10.33919/yldnbu.21.10.5>

Деяна Марчева

Правна защита на уязвимите лица

В тази статия обсъждам въпроса как правото следва да определя уязвимите лица и дали подходът следва да е категориален или контекстуален. Обосновавам виждането, че е невъзможно отнапред да се изброят всички категории уязвими лица или групи във всички възможни юридически контексти, поради което не може да се игнорира теорията за уязвим субект. Принципиите на правова държава, равенство и защита на човешките права изискват да се отчита особеното положение на уязвимите лица във всички административни и съдебни процедури, така че те да се ползват от засилена и допълнителна процесуална защита на техните права. Този процесуален стандарт следва да се прилага навсякъде, независимо дали съответната нормативна уредба предвижда особено процесуален статут на лицата от уязвими групи по подобие на Закона за убежището и бежанците.

Увод

Българските закони и правни актове боравят с понятието „уязвима група“ и „лице от уязвима група“, което поставя редица трудности и предизвикателства по отношение на неговото прилагане в контекста на защитата на правата на човека. Настоящото изследване има за цел да адресира проблема с дефинирането на уязвимите лица, да представи теорията за „уязвими субекти“ и да обоснове необходимостта от тяхната засилена процесуална защита във всички административни и съдебни процедури, които засягат техните права. Ще развия тук своята аргументация по две основни линии – от една страна, ще се опирам на юриспруденцията на ЕСПЧ, и от друга страна, ще илюстрирам необходимостта от контекстуален подход към уязвимите лица във връзка с техния достъп до правосъдие при съдебните заседания с видеоконференция.

Понятието за „уязвимо лице“

През 2015 г. при транспониране на Директива 2013/33/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за определяне на стандарти относно приемането на кандидати за международна закрила българският законодател дава легална дефиниция на „лица от уязвима група“ в Закон за убежището и бежанците, ДР, § 1, т. 17: „Лица от уязвима група“ са малолетните и непълнолетните, непридружените малолетни и непълнолетни, хората с увреждания, възрастните хора, бременните жени, самотните родители с ненавършили пълнолетие деца, жертвите на трафик на хора, лицата с тежки здравословни проблеми, лицата с психични разстройства и лицата, които са понесли изтезание, изнасилване или други тежки форми на психическо, физическо или сексуално насилие“.

В член 21 от Директива 2013/33/ЕС е въведен „общ принцип“ за отчитане на „специфичното положение на уязвимите лица“ сред бежанците, по отношение на които са приведени някои типични примери¹. Разпоредбата е експлицитно озаглавена „общ принцип“, използвано е генерализиращото понятие „уязвими лица“ и след съюза „като“ в изречението безспорно следва примерно изброяване. Българският законодател обаче възпроизвежда същия този списък в Закон за убежището и бежанците, ДР, § 1, т. 17, но без да запази логиката на директивата, а чрез легална дефиниция на „лица от уязвими групи“, които са изчерпателно изброени категории.

Защо в българския юридически контекст понятието за „лица от уязвими групи“ навлиза не като общо, а като лимитирано до точно определени категории? Едно от възможните обяснения е това, че у нас се избягва предоставянето на дискреция на правоприлагащите органи, за да се предотврати произвол. Това може и прилича на гаранция за принципа на правовата държава, но само в среда на изначално недоверие към органите на публичната власт. Основният проблем тук е невъзможността за автентично приложение на т. нар. „подход, основан на правата на човека“

¹ Директива 2013/33/ЕС, член 21. Общ принцип. Държавите членки отчитат в националното право за прилагане на настоящата директива специфичното положение на уязвимите лица, като (курсив мой – Д. М.) ненавършилите пълнолетие, непридружените ненавършили пълнолетие, хората с увреждания, възрастните хора, бременните жени, самотните родители с ненавършили пълнолетие деца, жертвите на трафик на хора, лицата с тежки здравословни проблеми, лицата с психични разстройства и лицата, които са понесли мъчения, изнасилвания или други тежки форми на психологическо, физическо или сексуално насилие, например жените – жертва на генитално осакатяване, в националното право за прилагане на настоящата директива.

(human rights-based approach)², който стои в основата на зачитането на особеното положение на уязвимите лица. Когато е налице съмнение дали едно лице е „уязвимо“, именно върховенството на правото (rule of law) с неговото изискване да се осигурят ефективни средства за защита на основните права изисква или да се признае специален процесуален статут на „лице от уязвима група“, или да се осигури по друг начин допълнителна процесуална защита според контекста. Въпросът е дали такава една засилена защита трябва да се разглежда като „привилегия“, несъвместима с принципа на юридическо равенство, или точно обратното – като условие, без което не може да се осигури прилагането на същия този принцип.

С тези питання стартирам изследването на понятието за „уязвимо лице“ или „лице от уязвима група“ в българското право, в което ключовият въпрос е какъв да бъде подходът към тях. Възможни са два метода за определяне на „уязвимите лица“ – посочване на категории уязвими групи в населението отнапред (категориален подход) и признаване на статут на уязвимо лице в зависимост от контекста (контекстуален подход)³. Класически и безспорно към категориите уязвими лица се причисляват децата, хората с увреждания, възрастните хора. В правото обаче не е достатъчно да се посочат определени категории „уязвими лица“, защото контекстите не могат да бъдат отнапред изчерпателно дефинирани, а уязвимостите на едно лице зависят от контекста. Чрез категориалния подход не могат да се адресират лицата с множество уязвимости, нито да се отчете различната степен на уязвимост в самата група в зависимост от индивидуалните характеристики. С него се класифицират определени лица като уязвими вместо да се идентифицират ситуациите, в които са уязвими. Контекстуалният подход винаги позволява далеч по-нюансирано разбиране за природата на уязвимостта и в този смисъл е далеч по-адекватен, когато става дума за осъществяване на защита на уязвимите лица.

Принципите на равенство и защита на човешките права изискват да се отчита особеното положение на уязвимите лица във всички административни и съдебни процедури, така че те да се ползват със засилена процесуална защита на техните права. И този процесуален стандарт следва да се прилага навсякъде, независимо дали съответната нормативна уредба

² Този подход отдавна експлицитно е формулиран от ЕС. Вж. Заключение на Съвета относно плана за действие относно правата на човека и демокрацията за периода 2015–2019 г, Брюксел, 20 юли 2015 г.

³ Обозначението на подходите е заимствано от Gordon, Bruce. Vulnerability in Research: Basic Ethical Concepts and General Approach to Review, Ochsner Journal 2020, volume 20, Issue 1, 34–38.

предвижда особен процесуален статут по подобие на Закона за убежището и бежанците⁴. Дори и да е налице пропуск в нормативната уредба да се предвиди задължение за административните и съдебните органи да отчитат особеното положение на уязвимите лице, това задължение произтича от конституционния принцип на правова държава.

Конституционните конвенции признават особеното положение на определени категории лица, които се нуждаят от засилена защита. Конституцията от 1991 г. предвижда „особена закрила“ за „жената майка“ (чл. 47, ал. 2 КРБ), „децата, останали без грижата на близките си“ (чл. 47, ал. 4 КРБ), „старите хора, които нямат близки и не могат да се издържат от своето имущество, както и лицата с физически и психически увреждания“ (чл. 51, ал. 3 КРБ). Концепцията за „особена закрила“ на тези групи лица е израз на имплицитното разбиране за тяхната уязвимост и съответно – необходимост от нейното компенсирание чрез засилена защита.

Защитата на правата на човека през последните тридесет години започва да поставя фокус върху различни уязвимости на много повече категории лица от тези, които българският конституционен законодател в началото на 90-те години извежда. И това едва ли има нужда от доказване предвид дългият примерен списък на „уязвими лица“ в член 21 от Директива 2013/33/ЕС.

В други контексти (като образованието) се предвижда специално внимание на т. нар. уязвими групи – например, педагогическият съвет в училището приема програма за предоставяне на равни възможности и за приобщаване на децата и учениците от уязвимите групи (чл. 263, ал. 1, т. 9 от Закона за предучилищното и училищното образование⁵), за работата, с която държавните и общинските детски градини и училища получават допълнително финансиране (чл. 282, ал. 14, т. 1 от Закона за предучилищното и училищното образование). Следователно в рамките на една изначално уязвима група, каквато са децата, образователните политики идентифицират и адресират конкретни и допълнителни уязвимости на лицата. Законодателят в образователния закон не конкретизира какво разбира под „деца и ученици от уязвимите групи“. Същевременно

⁴ Закон за убежището и бежанците, чл. 30а, (1) При установяване принадлежността на чужденец, търсещ международна закрила, към уязвима група или със специални потребности се извършва идентификация и оценка на потребностите, като при необходимост се изготвя план за подкрепа. Изготвените документи се прилагат към личното дело на чужденеца.

(2) За целите на производството се отчитат особеното положение на чужденеца от уязвима група или специалните потребности, независимо на кой етап са установени.

⁵ Обн., ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.8.2016 г.

в Националната стратегия за детето 2008–2018 г., приета с Решение на НС от 31.1.2008 г., на основание чл. 1, ал. 3 от Закона за закрила на детето, в контекста на политиките се посочват примери на т. нар. „уязвими семейства“ – „като самотните родители, родители и деца с увреждания, многочленните семейства, семействата с безработни родители и други“ (т. 1.1 от част втора). В аналитичната част на стратегията се говори за необходимост от подкрепа на децата от „уязвимите етнически малцинства, в частност турската и ромската“, а също и за „децата на улицата“ като „една от най-уязвимите групи на деца в риск“. Следователно от юридическа гледна точка уязвимостите на едно лице или група винаги се определят контекстуално, в зависимост от ситуацията, дори и за онези лица, които в конституцията на обществото се признава, че се нуждаят от особена закрила. Това е така, защото различните контексти създават различни рискове, на които са изложени лицата, и различна е степента на тяхната способност или неспособност да се справят с предизвикателствата на тяхната защита. Затова и според утвърдения „подход, основан на правата на човека“ в политиките на ЕС, по отношение на уязвимите лица се предвиждат „хуманитарна помощ“ и допълнителни мерки за подкрепа и защита на тези лица в обществото⁶.

Правна теория за „уязвим субект“

Теоретици от различни области на хуманитарното познание смятат, че терминът „уязвимост“ е „неясен“⁷, „объркващ и сложен“⁸. В неговия общоупотребим смисъл то е двусмислено и според Марта Файнман⁹, ко-

⁶ De Groeve T, Poljansek K, Vernaccini L. Index for Risk Management – InfoRM: Concept and Methodology. EUR 26528. Ispra (Italy): Publications Office of the European Union; 2014.

<https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC87617/lbna26528enn.pdf> (Достъп на 25.8.2022 г.).

⁷ Ruof, M. Vulnerability, Vulnerable Populations, and Policy, Kennedy Institute of Ethics Journal. 2004, volume 14, Issue 4, 411–425, p. 411.

⁸ Solbakk, J. Vulnerability: A Futile or Useful Principle in Healthcare Ethics? In: The SAGE Handbook of Health Care Ethics, Ruth Chadwick, Henk ten Have & Eric M. Meslin eds., 2011, 228–238, p. 229.

⁹ Марта Файнман е американска правна теоретичка, която работи последователно в Columbia Law School (1900–1999), Cornell Law School (1999–2004) и Emory University School of Law (2004–). Тя работи в областта на критическата правна теория и феминистката правна теория. През 1984 г. основава проект „Феминизъм и правна теория“, който ръководи дълги години като научната ѝ работа в този период се фокусира върху правното регулиране на семейството и личния живот. По-късно тя разширява обхвата на своите теоретични изследвания върху универсалните категории „зависимост“ и „уязвимост“. През 2008 г. стартира инициатива „Уязвимост и човешка ситуация“ в правното училище на Емъри, в рамките на която се канят гост-лектори и провеждат различни форуми, на които се обсъждат концепциите за „уязвимост“, „отзивчива държава“ (responsive state) и др.

ято формулира теория за уязвимостта и „уязвим субект“, като обосновава защо равенството трябва да бъде „закотвено“ в човешката ситуация¹⁰.

Уязвимите типично се асоциират с това, че са лишени, зависими, често стават жертви или са свързани с някаква патология¹¹. В социологическите дискурси за общественото здраве като „уязвимо население“ се сочат лицата, заразени с ХИВ или СПИН. При този подход на рисковите фактори, относими към отделни групи население, включително деца, възрастни хора, бедни, затворници и т. н., уязвимите неизбежно се ограничават до специфични категории¹². Марта Файнман от своя страна смята, че подходът трябва да е различен, защото с термина „уязвим“ може да се опише „един универсален, неизбежен, траен аспект на човешката ситуация, който следва да стои в сърцето на нашето разбиране за социална отговорност и отговорност на държавата“¹³. Така уязвимостта се освобождава от ограничени и негативни асоциации и представлява „мощно концептуално средства с потенциал да дефинира едно задължение за държавата да осигури повече и по-здрави гаранции за равенство в сравнение с това, което допуска понастоящем модел за защита на равноправието“¹⁴. Преосмислена по този начин, концепцията за уязвимост има евристичен потенциал да ни насочи да изследваме скрити предразсъдъци, които са оформили изначални социални и културни значения, така че да конструираме критически перспективи към съществуващите политически и обществени институции, включително към правото¹⁵. Оттук понятието за уязвимост повдига какви ли не множество въпроси и проблеми и същевременно отваря нови пътища за тяхното критическо изследване.

Най-общо човешката уязвимост се свързва с ранимостта на всеки един човек, с възможността той да бъде увреден независимо дали целенасочено или случайно. Индивидите могат да се опитат да намалят рисковете от това или да облекчат последиците, но не и да елиминират възможността

¹⁰ Fineman, M. The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition, *Yale Journal of Law & Feminism*, 2008, volume 20, No. 1, Emory Public Law Research Paper No. 8–40, https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1140358_code685174.pdf?abstractid=1131407&mirid=1

¹¹ Пак там, р. 8.

¹² Shi, L., Stevens, G. *Vulnerable Populations in the United States*. Jossey-Bass, Wiley Imprint, 2005.

¹³ Fineman, M. The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition, цит. съч., 8–9.

¹⁴ Пак там, с. 9. Марта Файнман обяснява още, че този подход към уязвимостта допълва и разширява нейна по-ранна работа, свързана с теоретизиране на зависимостта (dependency). Техниката е свързана с фокусиране върху общоупотребим термин или понятие, което не е достатъчно теоретизирано, и поради това остава двусмислено. Дори когато терминът е наговарен с негативни асоциации, двусмислеността дава възможност да започне да се изследва и задълбава в неизказани и сложни отношения, които са вътрешно присъщи, но латентни в термина. Вж. още Fineman, M. *The Autonomy Myth. A Theory of Dependency*. New Press, 2004.

¹⁵ Fineman, M. The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition, р. 9.

за това. Разбирането на уязвимостта започва с осъзнаването на това, че в крайна сметка действията или събитията, които могат да увредят един човек, стоят отвъд човешкия контрол. Тъй като хората са позиционирани по различен начин в мрежите от междучовешки и институционални отношения, и уязвимостите се проявяват с различен мащаб и потенциал на равнището на отделния индивид. Оттук Марта Файнман обобщава:

„Безспорно универсална, човешката уязвимост е също така и партикуларна – тя се преживява по уникален начин от всеки един от нас и този опит е в голяма степен повлиян от качеството и количеството ресурси, които притежаваме или можем да управляваме. Най-вече осъзнаването, че нито един индивид не може да избегне напълно уязвимостта, ни подтиква да изследваме институциите¹⁶ за помощ в обществото. Разбира се, обществото също не може да заличи нашата уязвимост. Обществото обаче може и действително посредничи, компенсира и намалява нашата уязвимост чрез програми, институции и структури. Оттук, тъй като нашият личен и социален живот е маркиран и оформен от уязвимост, анализът на уязвимостта трябва да има както индивидуални, така и институционални компоненти“¹⁷.

По тази логическа линия се стига до идеята, че уязвимостта е универсална и константна като човешко преживяване и не може да бъде игнорирана от политика, етика и право, които трябва да отговорят на потребностите на реалния живот.

Теоретичната конструкция на „уязвимите субекти“ започва с критика на традиционното либерално разбиране за автономен правен субект, което стои в основата на съвременните икономически, правни и политически принципи, но се оказва едноизмерно¹⁸. С анализа на уязвимостта на

¹⁶ Понятието „институции“ тук се ползва широко и обхваща структури, органи, процедури и др. от публичното и частното пространство.

¹⁷ Fineman, M. *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, p. 10.

¹⁸ Пак там. Файнман подробно обяснява, че доминиращите политически и правни теории са изградени около идеята за универсален човешки субект, дефиниран в либералната традиция. Тези теории презюмират субекта като компетентен социален участник, който играе едновременно множество роли в обществото – гражданин, данъкоплатец, съпруг, родител, потребител, производител, служител, работодател и т. н. Именно тази идея стои в „преобладаващите идеологии за автономията, самодостатъчността и личната отговорност, чрез които обществото се възприема като съставено от егоистични индивиди, способни да манипулират и управляват своите независимо придобити и припокриващи се ресурси“. Файнман изтъква, че юридическата метафора, която обхваща тази визия за обществената организация е „договор“. Тези „либерални субекти“ имат способността да договарят условията на договора, като оценяват своите възможности и правят рационални избори. Те дават своето съгласие и сключват такива договори, като същевременно осъществяват изискването на обществото да поемат лична отговорност за самите себе си и за онези, за които полагат грижа и зависят от тях (т. нар. зависими). Марта Файнман обяснява, че принципите за

човешките същества и въвеждането на универсалната фигура на т. нар. „уязвим субект“ по-точно и пълно могат да се обосноват социалните политики в съвременните държави, а също и стандартите за защита на човешките права. Отношението между „уязвимост“ и „права на човека“ не е безспорно, като ключовият въпрос е дали уязвимостта стои в основата на правата на човека¹⁹. Макар повечето автори да дават утвърдителен отговор, нещата не са съвсем еднозначни предвид факта, че в парадигмата на Всеобщата декларация за правата на човека се съдържат два противоречиви импулса²⁰. От една страна, цялата система на човешки права е основана върху грижата за изначалната „въплътена уязвимост“ на човека и това е видимо още от тяхната генеалогията, реконструирана от XVIII в. до Втората световна война²¹. От друга страна обаче, либералният правен субект е внедрен в структурата на правата на човека, като архетипно това е рационалистичен субект, който в много отношения се възприема като „неуязвим“ и това води до редица обезпокоителни изключения²².

Перспективата на уязвимостта е не само критическа²³, но и с повече потенциал от модела, в който част от правните субекти се разглеждат като „зависими“ в различна степен и в различни периоди от време²⁴. Истори-

лична неприкосновеност и личен живот (privacy), които не позволяват на държавата и институциите да се намесват в правото на автономия и свобода на либералните субекти, зависят от същата тази презюмирана компетентност и способност (в българския правен контекст – „дееспособност“).

¹⁹ По този въпрос вж. Turner, B. *Vulnerability and Human Rights*. Penn State University Press, 2010; Gear, A. *Redirecting Human Rights: Facing the Challenge of Corporate Legal Humanity*. Palgrave Macmillan, 2010; Audrey R. Chapman, A., Carbonetti, B. *Human Rights Protections for Vulnerable and Disadvantaged Groups: The Contributions of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights*, *Human Rights Quarterly*, 2011, volume 33, No. 3, 682–732; Andorno, R. *Is Vulnerability the Foundation of Human Rights?* – In: Masferrer, A., Sanchez, G. (ed.) *Human Dignity of the Vulnerable in the Age of Rights. Interdisciplinary Perspectives*. ch.11. Springer, 2016, 257–272.

²⁰ Gear, A. *Redirecting Human Rights: Facing the Challenge of Corporate Legal Humanity*, цит. съч., р. 217.

²¹ Пак там.

²² Пак там, 96–113. Според Гриър в либералния архетип не се включват редица важни групи като жени, безимотни, цветнокожи, бежанци.

²³ Има множество критики на либералната правна теория за субекти, повечето от които се фокусират върху проблема за автономията. Например феминистката теория изследва и критикува начина, по който доминиращият дискурс и популярната политика идеализира идеите за независимост, автономия и самостоятелност, и емпирически доказва, че са нереалистични и неосъществими. В своята критика на либералния модел от гледна точка на уязвимостта Марта Файнман стъпва върху предходните теории, които критикуват либералния модел и изтъкват, че обществото представлява мрежа от преплетени отношения и взаимозависимости, но тя се стреми да разработи едно по-всеобхватно понятие, което би трябвало да има повече политически потенциал от понятието за „зависимост“ (dependency). Вж. по-горе бележка 370.

²⁴ Марта Файнман подчертава, че не става дума да се заменя един модел с друг, защото и двете концепции разкриват важни аспекти на проблематиката. Т. нар. модел на „зависимост“, според терминологията на американската юристка, в голяма степен се припокрива с проблематиката на „ограничената дееспособност“ и „недееспособност“ в българския правен контекст. Същевре-

чески обществото се „справя“ със „зависимите“, като възлага грижата за тях на семейството, което е разположено в зоната на личния живот (privacy), в която държавата рядко се намесва. Така вън от публичният фокус остават голяма част от техните проблеми – пренебрегване, злоупотреби, насилие, именно защото се смята, че това са проблеми от частно естество²⁵. Според Марта Файнман така „зависимите“ стават в голяма степен „невидими“ за обществото и този модел удобно, но погрешно се приема за адекватен от повечето хора. От друга страна, разбирана като „състояние на постоянна възможност човек да бъде наранен“, уязвимостта не може да остане скрита²⁶. Нещо повече, дори и институции като семейството да могат да осигурят известен „подслон“ и защита, те не могат да елиминират индивидуалната уязвимост и сами по себе си са уязвими структури, податливи на увреждане и промяна. Тъй като уязвимостта винаги съществува, като индивидуална и институционална, тя се оказва мощен теоретичен инструмент за разбулване на неадекватността на модела на „либералния субект“ в правото, като анахроничен и изключващ значителна част от човешкия опит, в който човек не е възрастен, разумен и автономен. Марта Файнман подчертава, че подходът на „уязвимия субект“ прави това, което традиционният подход не успява, а именно да съобрази факта, че човешката реалност обхваща широк спектър от различни или взаимнозависими способности в рамките на един човешки живот.

През призмата на уязвимостта се признава, че индивидите в началото и към края на своя живот са неизбежно белязани от зависимост и липса на някои способности. Междувременно поради заболяване или увреждания те могат да загубят свои способности и да станат зависими временно или

менно изтъкването на „зависимата“ позиция на недееспособните и ограничено дееспособните не бива да се пропуска, защото не е достатъчно нашите правни анализи формално да описват характеристиките на недееспособността и ограничената дееспособност, без да ги оценяват и без да изтъкват рисковете за правата на зависимите. Файнман подчертава, че повечето „мейнстрийм политически и социални теоретици“ могат и често удобно игнорират „зависимостта“, защото е „епизодична и променлива“. Ако въобще я признават, то е само като „етап“ от развитието на „либералния субект“, който не заслужава техния теоретичен интерес. Нещо повече, исторически обществото се „справя“ със „зависимите“, като възлага грижата за тях на семейството, което е разположено в зоната на личния живот (privacy), отвъд обхвата на грижа на държавата. Рядко се говори за проблемите с пренебрегването и злоупотребите, които се случват в тази зона на частното пространство, на които държавата предпочита да „обърне гръб“. Според Марта Файнман, така „зависимите“ в семейството стават в голяма степен „невидими“ за обществото, така че този модел погрешно, но удобно се смята от голямото мнозинство от хората за адекватен. След като проблемите на зависимите не достигат до нас, ние се правим, че не съществуват. Fineman, M. *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, p. 11.

²⁵ Вж. още за границите между публично и частно в правната проблематика: Fineman, M. *The Public Nature of Private Violence: The Discovery of Domestic Abuse*. Routledge, 1994.

²⁶ Fineman, M. *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, p. 11.

постоянно. В този смисъл индивидуалната уязвимост е и постоянна, и променлива в хода на човешкия живот и „обхваща не само увреждане, което вече е настъпило в миналото или би могло да настъпи в далечно бъдеще, но също така и възможността от непосредствено засягане“²⁷. Марта Файнман акцентира върху това, че хората са същества, които живеят с постоянната възможност техните потребности и обстоятелства да се променят. На индивидуално равнище концепцията за уязвимост обхваща съществуващия потенциал по отношение на всеки човек да се окаже в позиция на „зависим“ и нуждаещ се от засилена защита. Затова и подходът към уязвимите лица в правото във всички случаи трябва да е контекстуален. А това от своя страна предполага „отзивчива държава“ според терминологията на Марта Файнман. Теоретичното конструиране на такава „активна“ държава е трудно, най-вече заради подозрението, че може да се стигне до несъразмерна държавна намеса в частния живот. Въпросът тук е дали изваждането на способния и отговорен възрастен човек от центъра на социалната и политическата теория няма да доведе неизбежно до по-малко демократични форми на управление и до повече авторитарна държава. Отговорите донякъде се намират в историята и развитието на демокрацията и нейните институции. Според Файнман „настоящата ни система е изградена върху митове за автономия и независимост и така пропуска да отчете уязвимата и зависима природа на човешката ситуация“ и това води до практически проблеми, които подкопават стремежа към равенство и демокрация²⁸. Затова и не става дума за избор между активна и неактивна държава сама по себе си, а за конструкция на държава с институции и механизми, които прилагат цялостен и справедлив режим на равенство²⁹.

Тук е мястото да се отбележи, че без концепция за „уязвимост“ на правните субекти държавата рядко отива отвъд модела на формалното равенство и не успява да адресира редица същностни или т. нар. субстантивни неравенства, които институциите произвеждат. В такава една рамка се разгръщат всевъзможни битки на политики на идентичност, в които победите на различни групи, основани на идентичност (пол, раса, религия, социално положение и т. н.), се превръщат в оправдание за изоставяне на стремежа към субстантивно равенство³⁰. Освен това, когато един индивид или група печели, други индивиди и групи често започват да възприемат себе си като губещи и тази парадигма ги противопоставя и отвлича вниманието от де-

²⁷ Ibid., p. 12.

²⁸ Ibid., p. 19.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

фектите в институциите, които не адресират и поддържат неравностойното положение на различни хора и групи³¹. Марта Файнман разграничава своя подход към уязвимостта на правните субекти от антидискриминационния подход, който също е ориентиран към постигане на равенство и осигуряване на защита, но по различен начин и с различен фокус. Анализът на уязвимостта изисква от държавата да признае и отчита споделената уязвимост между всички индивиди и така да премине отвъд старите идентичностни категории, чрез които се ограничава ролята на държавата до това да създава механизми за защита от дискриминация. Концепцията за уязвимостта на правните субекти започва с преоценка на начина, по който държавата отговоря на проблемите в обществото и оформя, създава или съкращава своите институции, и дали и доколко ги решава³². Важно е да се анализира и оцени, доколко тези институции действително създават и поддържат силен и жизнеспособен режим за осигуряване на равнопоставеност, в който индивидите имат реални възможности не само за защита срещу нарушения, но и за превенция, овластяване и изграждане на капацитет като щитове, които да повишават устойчивостта на уязвимите срещу злоупотреби и увреждане³³. Файнман изтъква, че всичко това неизбежно е свързано с преориентация на политическата култура и с приспособяване на правните институции (вкл. юридическите процедури – бележка моя, Д. М.).

Основните очаквания са насочени към законодателството, което следва да бъде по-чувствително към уязвимата природа на правните субекти и като минимум да предвижда по-високи процесуални стандарти за тяхната защита според контекста.

Същевременно и всички правоприлагащи органи следва да си дават сметка за универсалния и партикуларния характер на уязвимостта на правните субекти. Затова и те следва не само да признават особеното положение на т. нар. лица от уязвими групи, но и да отчитат риска във всеки един момент в хода на производството всеки един индивид участник да се окаже в контекстуална позиция на уязвимост, която да не му позволява самостоятелно да се защити адекватно, и в този смисъл да се нуждае от допълнително съдействие, помощ и процесуална защита³⁴. Парадигмата на уязвимостта изисква от съдилищата да вникват в особеностите на всяка

³¹ Ibid.

³² Ibid., p. 20.

³³ Ibid.

³⁴ Тази идея имплицитно се съдържа в такива институти на българското законодателство, каквато е безплатната правна помощ за определени категории лица. Същевременно обаче тук става дума не само за отделни специални институти или норми, а за въвеждането на принцип, който да позволи и да задължи правоприложния орган гъвкаво и според обстоятелствата да отреагира и осигури

отделна човешка ситуация и да погледнат отвъд идентичностните категории, заложен в антидискриминационния модел, когато преценяват дали едно лице е в неравностойно положение³⁵. За постигане на равнопоставеност по смисъла на конституцията не е достатъчна защитата от дискриминация, а е необходимо да бъдат преодолени системните проблеми в структурите и институции в държавата, които създават, поддържат и възпроизвеждат неравенства. Марта Файнман се надява, че с възприемане на идеята за уязвимия субект, ще се постигне повече позитивно равенство³⁶ и смело обобщава:

„Равенството трябва да избяга от границите, които са му наложени от юриспруденцията в областта на идентичността и дискриминацията [...] Обещанието за равенство не трябва да бъде обусловено от принадлежност към някаква идентичностна категория, нито да бъде затваряно до определени пространства и институции, били те публични или частни. Равенството трябва да бъде универсален източник, радикална гаранция от полза за всички. Трябва да започнем да мислим, че ангажиментът на държавата да осигурява равенство води началото си от едно дълбоко разбиране за уязвимост и зависимост на човека, така че автономията не е естествено проявяваща се характеристика на човешката ситуация, а е продукт на социална политика“.

Как и доколко идеи от този порядък са приложими на практика? В правната литература, която борави с концепцията за уязвимите лица, и до днес е видимо напрежението³⁷ между двата подхода към уязвимостта като универсална черта на правните субекти и като особена, партикуларна характеристика на определени групи.

„Уязвимите групи“ в практиката на ЕСПЧ

В правото по Европейската конвенция за правата на човека терминът „уязвими групи“ започва да се използва в началото на ХХI в., за първи път в делото *D. Н. и други срещу Република Чехия*³⁸, което касае права на лица от ромски малцинства. Според съда „в резултат на своята турбулентна история ромите се превръщат в специфичен тип уязвимо малцинство в неравно-

допълнителна помощ и защита, с която да компенсират определени уязвимости в различни контексти, които не могат отнапред изчерпателно да бъдат изброени и описани.

³⁵ Fineman, M. *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, p. 21.

³⁶ *Ibid.*, p. 22.

³⁷ Това напрежение се изтъква и в Lourdes, P., Timmer, A. *Vulnerable Groups: An Emerging Concept in European Human Rights Convention Law*, *International Journal of Constitutional Law*, volume 11, Issue 4, October 2013, 1056–1085, p. 1060.

³⁸ Решение от 13.11.2007 г. по дело *D. Н. и други срещу Чешка република*, ЕСПЧ (Голяма камера), Жалба № 57325/00.

тойно положение“³⁹, което се нуждае от специална защита³⁹. В следващите години терминът „уязвима група“ набира скорост⁴⁰ в практиката на ЕСПЧ най-вече по отношение на правата на хората с психични увреждания, признати за „особено уязвима група в обществото, претърпяла значителна дискриминация в миналото“⁴¹. В последващата си практика Съдът обозначава като уязвими групи лицата, търсещи убежище⁴², както и хората с ХИВ⁴³.

В делото *Kiyutin срещу Русия* ЕСПЧ обобщава своето разбиране за „уязвима група“ в контекста на дискриминацията. Съдът изтъква, че е съществено стеснена дискрецията на държавите да налагат ограничение на основни права, приложими към конкретна уязвима социална група, която в миналото е подлагана на дискриминация⁴⁴. Причината за това е фактът, че „такива групи исторически са били обект на предразсъдъци

³⁹ Пак там, § 182.

⁴⁰ Lourdes, P., Timmer, A. Vulnerable Groups: An Emerging Concept in European Human Rights Convention Law, цит. съч.

⁴¹ Решение от 20.5.2010 г. по дело Alajos Kiss срещу Унгария, ЕСПЧ, Жалба № 38832/06, § 42.

⁴² Решение от 21.1.2011 г. по дело M. S. S. срещу Белгия и Гърция, ЕСПЧ (Голяма камера), Жалба № 30696/09, § 251: „Съдът отдава значителна важност на статуса на жалбоподателя като търсещ убежище и като такъв, член на една особено неравностойна и уязвима група от населението, която се нуждае от специална защита [...] Съдът отбелязва съществуването на широк консенсус на международно и европейско равнище относно тази необходимост от специална защита, както е видно от Женевската конвенция, правомощията и дейността на Върховния комисар на ООН за бежанците и стандартите в Директивата за приемането“.

⁴³ Решението от 10.3.2011 г. по дело Kiyutin срещу Русия, ЕСПЧ, Жалба № 2700/10, § 64: „От началото на епидемията през 80-те, хората с ХИВ/СПИН са засегнати от широко разпространени стигма и социално изключване, включително в страните от Съвета на Европа (вж. по-конкретно Препоръка 1116 (1989) за СПИН и правата на човека и т. 9.2 от Резолюция 1536 (2007), [...]) В първите години на епидемията, когато диагнозата ХИВ/СПИН почти винаги е била свързвана с летален изход и се е знаело много малко за риска от предаване, хората са се страхували от заразяване при контакт с вирусносителите. Незнанието за това как се разпространява болестта е насадило предразсъдъци, които на свой ред са стигматизирали и маргинализирали заразените хора. С натрупването на информацията за начините на предаването, заразяването с ХИВ било проследено назад до поведения – като еднopolови сношения, инжектиране с наркотици, проституция или безразборните връзки – които вече са били заклеени в много общества и така се е създала невярната връзка между заразяването и личната безотговорност и са се засилили други форми на стигма и дискриминация, като расизъм, ксенофобия или омраза към жените. В по-ново време, въпреки значителния напредък в предотвратяването на ХИВ и подобрения достъп до лечението му, стигмата и свързаната с нея дискриминация срещу хората с ХИВ/СПИН остават предмет на сериозно безпокойство на всички международни организации, активни в сферата ХИВ/СПИН. В декларацията на ООН за ангажираност с проблема ХИВ/СПИН се подчертава, че стигмата „увеличава разпространението на епидемията сред отделни лица, семейства, общности и нации“ [...], а [генералният] секретар на ООН, г-н Бан Ки-мун признава, че „до голяма или по-малка степен, почти навсякъде по света дискриминацията остава[ла] факт от ежедневието на хората с ХИВ“ (6 август 2008 г.). Съдът следователно намира, че хората с ХИВ са уязвима група с история на предразсъдъци и стигматизация и че държавата разполага с ограничена дискреция при избора си на мерки, които отличават отношението към тази група по признак ХИВ статуса им“.

⁴⁴ Пак там, § 64.

с дълготрайни последици и това е довело до социалното им изключване⁴⁵. Такива предразсъдъци могат да са причина за законодателни стереотипи, които забраняват индивидуализираната оценка на техните възможности и нужди⁴⁶. В своята юриспруденция ЕСПЧ е идентифицирал редица такива уязвими групи, които са страдали от различно третиране, основано на техния пол⁴⁷, сексуална ориентация⁴⁸, раса или етническа принадлежност⁴⁹, психически способности⁵⁰ или увреждане⁵¹. И тук е особено видима контекстуалността на разбирането за уязвимост в правото. ЕСПЧ откроява „уязвими групи“ в контекста на дискриминацията.

ЕСПЧ въвежда термина „уязвими групи“ не с цел някаква реторична окраска на своите решения, а за да може да адресира различни аспекти на неравенството по същество, онова реално неравенство, което може да е факт независимо от това какви са формалните правила. Лурдес и Тимър критически изследват именно тази употреба на понятието „уязвими групи“ в практиката на ЕСПЧ, която отваря редица възможности за придвижване на юриспруденцията към по-силна и устойчива идея за равенство, включително т. нар. материално или субстантивно равенство (substantive equality)⁵². Същевременно не следва да се пренебрегват трудностите при употреба на понятието „уязвими групи“, които са видими и в практиката на ЕСПЧ, а също и уловките, които трябва да се избягват⁵³.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ Решение от 20.5.2010 г. по дело Alajos Kiss срещу Унгария, ЕСПЧ, Жалба № 38832/06, § 42.

⁴⁷ Решение от 28.5.1985 г. по дело Abdulaziz, Cabales и Balkandali срещу Обединеното кралство, ЕСПЧ, Жалби № 9214/80; 9473/81; 9474/81; Решение от 22.2.1994 г. по дело Burghartz срещу Швейцария, ЕСПЧ, Жалба № 16213/90.

⁴⁸ Решение от 27.9.1999 г. по дело Smith and Grady срещу Обединеното кралство, ЕСПЧ, Жалби № 33985/96, № 33986/96; Решение от 24.6.2010 г. по дело Schalk и Kopf срещу Австрия, ЕСПЧ, Жалба № 30141/04.

⁴⁹ Решение от 13.11.2007 г. по дело D. Н. и други срещу Чешка република, ЕСПЧ (Голяма камера), Жалба № 57325/00; Решение от 13.12.2005 г. по дело Timishev срещу Русия, ЕСПЧ, Жалби № 55762/00, № 55974/00.

⁵⁰ Решение от 20.5.2010 г. по дело Alajos Kiss срещу Унгария, ЕСПЧ, Жалба № 38832/06.

⁵¹ Решение от 30.4.2009 г. по дело Glog срещу Швейцария, ЕСПЧ, Жалба № 13444/04, § 84.

⁵² Понятието е утвърдено в англоезичната правна литература, но няма утвърден единен превод на български език. С Преводът „реално, материално или субстантивно равенство“ се среща в Маркова, П. Равенството в нормотворческата практика на Международната организация на труда, онлайн публикация от 24.7.2016, <https://obuch.info/ravenstvoto-v-normotvorcheskata-praktika-na-mejdunarodnata-org.html> (Достъп на 25.8.2022 г.).

Следва да се има предвид, че има класификации, които разграничават от друга методологична гледна точка: формално, субстанционално и реално равенство. В този контекст за превод е предпочетено „субстанционално“ равенство. Вж. Йонкова, Н. За равенство. Известия, Икономически университет Варна, 2018, № 3, 212–227, с. 215.

⁵³ Lourdes, P., Timmer, A. Vulnerable Groups: An Emerging Concept in European Human Rights Convention Law, p. 1057.

Аргументацията на ЕСПЧ през призмата на „уязвимите групи“ се фокусира върху потенциала на концепцията на уязвимостта да обхване не универсалното (по тезата на Марта Файнман)⁵⁴, а особеното. Това е логично предвид парадигмата на забраната за дискриминация по член 14 ЕКПЧ, прилагана от съда. Лурдес и Тимър обаче подчертават своето виждане, че и двата подхода са съвместими, тъй като самото понятие за уязвимост парадоксално ги свързва в едно. Когато интервюират съдия от Страсбург за аргументация на съда във връзка с това, те получават следния отговор: „Всички жалбоподатели са уязвими, но някои са по-уязвими от други“⁵⁵. Това е показателно за мисленето на съдията, което смесва универсалния и партикуларния подход към уязвимостта на лицата. Такова смесване е видимо и в практиката на ЕСПЧ, който разглежда хората като различно уязвими, като частно конструира тяхната уязвимост в зависимост от икономически, политически и социални процеси на включване и изключване от обществото⁵⁶. Същевременно обаче е необходимо по-внимателно да се използва концепцията за уязвимостта на лицата като критически инструмент, за да не се попада в капаните, които неговото използване носи със себе си (за които и самата Марта Файнман предупреждава).

Според Лурдес и Тимър наред с останалото понятието „уязвими групи“ носи и потенциален риск от поддържане на същото това изключване и неравенство, които цели да предотврати, или срещу които се търси защита⁵⁷. Ето защо, за да се запази концепцията за „уязвими групи“ и нейното сила при защитата на равенството, следва да се имат предвид и избягват някои „рискове от стигматизиране, есенциализиране и стереотипизиране“⁵⁸, свързани с използването ѝ.

Достъпът до правосъдие на уязвимите лица

Академичната литература изследва въпроса как се засяга принципът на справедлив процес, и по специално достъпа до правосъдие на уязвимите лица при т. нар. отдалечени изслушвания⁵⁹. Този въпрос е особено

⁵⁴ Ibid., p. 1060.

⁵⁵ Ibid., 1060–1061.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Съдебни заседания с аудио-визуална връзка, или „видеоконференция“. Насоките за видеоконференциите в съдебното производство“, приети от Европейската комисия за ефикасност на правосъдието в рамките на Съвета на Европа, дефинират две взаимосвързани и огледални основни понятия: от една страна, „видеоконференция“ – система, която позволява за двупосочна и едновременна комуникация на образ и звук, която дава възможност за визуална, аудио и вербална интеракция по време на отдалечено открито заседание; от друга страна, „отдалечено изслушване“ (remote hearing) – заседание, което се провежда чрез видеоконференция.

актуален предвид това, че в отговор на пандемията от COVID-19 през 2020 г. в световен мащаб съдилищата масово преминават към съдебни заседания с видеоконференция, най-вече с цел да се осигури достъп до правосъдие в условията на физическа и социална изолация.

На 36-то пленарно заседание от 16–17 юни 2021 г. на Европейската комисия за ефикасност на правосъдието в рамките на Съвета на Европа са приети „Насоки за видеоконференциите в съдебното производство“, публикувани през декември 2021 г.⁶⁰. Те имат за цел да очертаят една рамка, която да елиминира рисковете от нарушаване на правата на страните по време на отдалечените изслушвания и посочва няколко ключови мерки, чрез които държавите – членки на Съвета на Европа и съдилищата трябва да гарантират правото на справедлив процес по член 6 ЕКПЧ. Наред с останалите гаранции за правото на ефективно участие Насоките експлицитно изискват от съда да „отчете ситуацията и предизвикателствата пред лицата в уязвими позиции като деца, мигранти или лица с увреждания при решението да проведе отдалечено изслушване и неговите условия“⁶¹. Става дума за проблемите, които тези лица вероятно ще имат във връзка със самотестването и тестването на качеството на видеоконферентната връзка и работата с платформата, реакцията при технически инцидент, ограниченията на невербалната комуникация с др. С подчертана чувствителност съдът следва да се отнася и към защитата на личната неприкосновеност на участниците в отдалеченото изслушване, като взема „всички необходими мерки, за да се елиминира риска“ от нейното нарушаване⁶².

Основният въпрос в правната литература при оценка на заседанието с аудиовизуална връзка е дали се засяга процедурната справедливост, която включва възможността да се представят и оспорват доказателства, да се развиват и оспорват аргументи „за“ или „срещу“ интересите на една от страните в процес⁶³. Процедурната справедливост е от съществено значение за правата държава и за поддържане на публичното доверие в правната и съдебната система. В своята лекция от 7 октомври 2010 г. под надслова на реторичния въпрос „Процедурната справедливост – незаменима за правосъдието“⁶⁴ главният съдия на Австралия Робърт Френч

⁶⁰ <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4> (Достъп на 25.8.2022 г.).

⁶¹ Пак там, р. 12.

⁶² Пак там, 12–13.

⁶³ Legg, M., Song, A. The Courts, the Remote Hearing and the Pandemic: From Action to Reflection, *University of New South Wales Law Journal*, 2021, volume 44, No. 1, 126–166, p. 137.

⁶⁴ Chief Justice Robert French. *Procedural Fairness – Indispensable to Justice?* (Sir Anthony Mason Lecture, The University of Melbourne Law School, 7 October 2010), p. 1. <https://www.hcourt.gov.au/assets/publications/speeches/current-justices/frenchcj/frenchcj07oct10.pdf> (Достъп на 25.8.2022 г.).

извежда следните аспекти на процедурната справедливост, която „стои в сърцето на съдебната функция“:

- (i) инструментална, т. е. подпомага доброто решаване;
- (ii) поддържа принципа на rule of law, като утвърждава публично доверие в официалните решения;
- (iii) „има реторична или либертарианска обосновка като първи принцип на справедливостта, принцип на конституционализма“;
- (iv) надлежно зачита достойнството на индивидите;
- (v) представлява демократична гаранция за възможността на всички да играят своята роля в политическия процес⁶⁵.

Същевременно обаче процедурната справедливост „няма неизменно фиксирано съдържание“ и може да варира в зависимост от специфичните обстоятелства на отделните дела, като целта е да се избягва практическа несправедливост⁶⁶.

В академичната литература има множество критики срещу използването на видеоконференция в съдебните заседания основно с аргументи за засягане на справедливостта от различни гледни точки. В изследването „Да разберем съдилищата“ от 2019 г. на британската организация „Justice“ се подчертава, че участниците чрез видеоконферентна връзка могат да „имат по-големи затруднения да се включат активно в производството и да се чувстват по-отчуждени, стресирани и изморени“⁶⁷. В проучвания още от началото на XXI в. се анализира как аудиовизуалната връзка премахва невербални ориентери и изкривява жестовете и това води до по-слаб стандарт на комуникация, който потенциално води до по-малка достоверност на доказателствата⁶⁸. По отношение на затворниците⁶⁹ „бланкетното използване“ на аудиовизуална връзка се критикува най-вече във

⁶⁵ Ibid., 1–2.

⁶⁶ Legg, M., Song, A. The Courts, the Remote Hearing and the Pandemic: From Action to Reflection, p. 137.

⁶⁷ Justice. Understanding Courts (Research Report, 2019) 54 [2.75] <https://files.justice.org.uk/wp-content/uploads/2019/01/06170235/Understanding-Courts.pdf> (Достъп на 25.8.2022 г.).

⁶⁸ Poulin, A. Criminal Justice and Video Conferencing Technology: The Remote Defendant, Tulane Law Review, 2004, volume 78, Issue 4, 1089.

⁶⁹ Затворниците също се разглеждат като „уязвима група“ от гледна точка на защитата на техните човешки права. Те имат по-малка комуникация с външния свят и са изложени на повече рискове техните права да бъдат нарушени. Поради това и тази група и проверките в затворите са във фокуса на работата на Омбудсмана по Националния превантивен механизъм по смисъла на глава 4а от Закона за омбудсмана.

връзка с правото за ефективен достъп до правна помощ и защита заради отдалечената комуникация между затворниците и техните адвокати⁷⁰.

Редица проучвания демонстрират, че изслушванията с аудиовизуална връзка са „най-общо неподходящи за страни [...] с идентифицирани уязвимости“⁷¹. Например за лица, които страдат от аутизъм, е доказано, че липсата на физическо присъствие в съд може значително да обърка или разстрои тяхното разбиране за случващото се в производството⁷². Д-р Мари Тидбол от Университета на Оксфорд заключава, че видеоконферентната връзка при отдалечените изслушвания води до „атрофиране“ на способността на хора от аутистичния спектър да участват в производството⁷³. Те не могат да прехвърлят наученото от един вид свое преживяване и опит към друг сценарий, така че по време на видеовръзка те не могат да се свържат да участват в делото. След като не са физически в пространството на съдебна зала, за тях липсва комуникативния аспект на това пространство, за да разберат значимостта на случващото се и това, което им се казва.

Има изследвания, които стигат до извода, че аудио-визуалната връзка може да ограничи възможността на съдията да установи някои уязвимости или увреждания на участника в производството⁷⁴, а също и случаите, в които лицето се затруднява да разбере какво се случва и/или какво го питат, или дали няма нужда от почивка. Например в производства по предоставяне на убежище участието чрез видеоконференция намалява взаимното доверие и разбиране и възпрепятства възможността на бежа-

⁷⁰ McKay, C. *The Pixelated Prisoner. Prison Video Links, Court ‘Appearance’ and the Justice Matrix*, Routledge, 2018 157–60. Няма съмнение, че комуникацията между страната в процеса и нейния адвокат значително се затруднява в контекста на отдалечените изслушвания, и то не само по отношение на възможността за съветване и реагиране навреме и т. н. Същевременно се смята, че няма достатъчно емпирични доказателства, които да подкрепят или отхвърлят тезата, че отдалечената правна помощ не може да се осъществява в съответствие с адекватни стандарти. Вж. още Donoghue, J. *The Rise of Digital Justice: Courtroom Technology, Public Participation and Access to Justice*, *The Modern Law Review*, volume 80, Issue 6, 995–1025, 1014–1015.

⁷¹ Legg, M., Song, A. *The Courts, the Remote Hearing and the Pandemic: From Action to Reflection*, p. 138.

Такъв извод може да се направи от редица проучвания сред заинтересованите участници, например: Magistrates Association. *Magistrates Association Response to Judicial Ways of Working 2022: Crime* (Consultation Response, 14 June 2018), p. 5.

<https://www.magistrates-association.org.uk/Portals/0/21%20Judicial%20Ways%20of%20Working%20CRIME%20response%20June%202018.pdf> (Достъп на 25.8.2022 г.).

⁷² Gibbs, P. *Defendants on Video: Conveyor Belt Justice or a Revolution in Access?* (Research Report, Transform Justice, October 2017), p. 23.

⁷³ Tidball, M. *The governance of adult defendants with autism through English criminal justice policy and criminal court practice*, DPhil Criminology, University of Oxford, Oxford: United Kingdom, 2016, p. 224.

⁷⁴ Justice. *Understanding Courts*, 56 [2.77].

неца да предаде своята история⁷⁵. Анализ на имигрантските производства в САЩ заключава, че при т. нар. теле-видео изслушвания е по-голяма вероятността за депортиране на лицето, именно заради по-малката възможност активно да участва и да се защити по време на изслушването⁷⁶.

Следователно усложненията в комуникацията по време на отдалечените изслушвания чрез видеоконферентна връзка всъщност създават такива затруднения и допълнителни бариери за комуникацията на лицата. По отношение на лицата от идентифицирани уязвимите групи – лица с психически увреждания, деца, мигранти и др., се поставя под въпрос дали въобще е приемливо провеждането на отдалечено изслушване и дали така опосредената комуникация на лицето със съда изначално не накърнява правото на защита и неговото ефективно упражняване. В този контекст базисната ценност за защита на основните права предполага възможно най-висок стандарт на процесуални гаранции за тяхното активно участие без допълнителни усложнения, защото те изначално са затруднени да комуникират своята позиция и история. Това важи най-вече за производства, които имат за предмет ограничаване или по друг начин засягане на права на човека.

Заключение

Принципът за защита на правата на човека неизбежно извежда на преден план уязвимостта като човешка характеристика. Независимо дали тя ще бъде призната като групова, както е в практиката на ЕСПЧ, или като универсална черта на правните субекти, както радикално се претендира в теорията, уязвимостта се утвърждава като незаобиколима в юриспруденцията на човешките права. Анализът на уязвимостите неизбежно отваря пътя за по-малко формализъм и повече отзивчивост във всички юридически институти и процедури. Чрез него и процедурната справедливост, и субстантивното равенство имат шанс за повече реализация и жизнеспособност в правото.

⁷⁵ Haas, A. Videoconferencing in Immigration Proceedings, *Pierce Law Review*, 2006, volume 5, Issue 1, 59–90, p. 75.

⁷⁶ Eagly, I. Remote Adjudication in Immigration, *Northwestern University Law Review*, 2014, volume 109, Issue 4, 933–1020, p. 937.